

ԱՐՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԸՆՏԱՆԻՔԸ ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ ԵՐԵՒԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ*

Բանալի բառեր. ընտանիք, դեռահաս, տեղեկատվական դաշտ, անձի զարգացում, ֆիզիոլոգիական պահանջ, «հոգևոր» կապ, անհատականության հիմք, անձի սոցիալականացում, սոցիալական միջավայր, հոգեբանական հիմք:

Այսօր, երբ դիտվում են հասարակական արժեքների, նորմերի, ընդհանրապես, կյանքի փոփոխություններ, կարծես վտանգված է մաս ընտանիքի դերակատարումը երեխայի անձի ձևավորման գործընթացում: Ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, չափից ավելի լայն տեղեկատվական դաշտը, կարծես, աճող սերնդի համար առավել նախընտրելի են դառնում, քան ծնողական խորհուրդը: Այսօր անձնական շփումը իր դիրքերը զիջում է վիրտուալ հաղորդակցմանը, ինչը սահմանափակում է ծնողների վերահսկողությունը: Նրանք հաճախ չեն կարողանում ճիշտ գնահատել երեխաների շրջապատը, չեն ճանաչում ընկերներին, չգիտեն ինչ ազդեցություն սպասել համացանցային «ընկերներից»: Ավելի մեծ վտանգ են պարունակում համակարգչային խաղերը, որոնք առավել նախընտրելի են երեխաների համար, քան թե շփումը ծնողների և ընտանիքի մյուս անդամների հետ: Այս տեսանկյունից առավել քան արդիական ենք համարում անդրադառնալ ընտանիքում դեռահասի անձի զարգացման հոգեբանական հիմքերին ու խնդիրներին: Հատկապես, այն բանի գիտակցմամբ, թե «անձ» հասկացությունը ինչքան լայն սահմաններ ունի: «Անձը բարդ հոգեբանական կառուցվածք է, որի մեջ մտնում են խառնվածքը, բնավորությունը, դիրքորոշումները, կարծիքներն ու համոզմունքները, ընդունակությունները, զգացմունքները, կամային գծերը, պաշտպանական մեխանիզմներն ու ինքնագիտակցությունը»:(1)

Գաղտնիք չէ, որ ընտանիքի հիմնական գործառնություններից է հանդիսանում աճող սերնդի դաստիարակությունը, սոցիալականացումը: Ընտանիքը յուրաքանչյուր անհատի փոխանցում է մշակութային և էթնիկական ավանդույթներ ու պատկերացումներ, արժեքների համակարգեր, որոնց հետ նա աստիճանաբար հոգեբանական նույնականացում է ապրում:(2)

Ընտանիքը հանդիսանում է դաստիարակության կարևոր ինստիտուտ: Այն, ինչ երեխան ձեռք է բերում վաղ տարիքից՝ ընտանիքում պահպանվում է կյանքի ողջ ընթացքում: Ընտանիքը հատուկ տիպի կոլեկտիվ է, որը մեծ դեր և նշանակություն ունի դաստիարակության հարցում: Իսկ դաստիարակել երեխաներին նշանակում է, նախ և առաջ ստեղծել բոլոր պայմանները, կազմակերպել և ուղղորդել նրանց դեպի հուզական հագեցած կյանք: (3)

*Հոդվածն ընդունվել է 10.10.2018թ.:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել Գրիգոր Նարեկացի համալսարանի ՄՄ ամբիոնը:

Ընտանիքը երեխաների համար համարվում է առաջնային խումբ, որտեղից էլ սկսվում է անձի զարգացումը: Ծնողները կրում են պարտավորություն դաստիարակել իրենց զավակներին այնպես, որ վերջիններս դառնան այն հասարակության լիիրավ անդամը, որի բջիջն է տվյալ ընտանիքը: Ծնողները պետք է ի սկզբանե սերմանեն իրենց երեխաների մեջ այն նորմերն ու արժեքները, որոնք հանդիսանում են տվյալ հասարակության պատմամշակութային հարստությունը:

Երեխայի մոտ միշտ էլ մնում են վաղ մանկության շրջանից ընտանիքի հիմնական վարքային նմուշները: Ընտանեկան սոցիալականացման հիմնական միջոցը համարվում է երեխաների կողմից ընտանիքի չափահաս անդամների վարքի մոդելների ընդօրինակումը: Ընտանիքում է ձևավորվում երեխայի անձը, դրվում են նրա անհատականության հիմքերը: Ընտանիքի այս գործառույթի կարևորմամբ էլ նպատակ ունենք բացահայտելու ընտանիքում դեռահասի անձի ձևավորման ուղիներն ու խնդիրները, քանի որ դեռահասության տարիքում հաճախ վտանգվում է ընտանիքի դերն ու ազդեցությունը: Դեռահասության տարիքի ուսումնասիրմանն ուղղված բազմաթիվ հետազոտությունները, դրանք ամբողջացնող տեսությունները, ինչպես նաև կյանքն ապացուցում է, որ այս տարիքը խնդրահարույց ու ճգնաժամային է, մեծ են երեխայի անձի ձևավորմանը խոչընդոտող գործոնները: Արտաքին և ներքին կոնֆլիկտները հաճախ ուղեկցում են ողջ շրջանը:(4) Դեռահասն, անկասկած, ունի մեծահասակի, ծնողի օգնության կարիքը, թեև ինքը դա հաճախ չի ընկալում, նույնիսկ կարող է օգնությունը համարել ավելորդ ու անտեղի: Հոդվածում անդրադառնում ենք դեռահասի ինչպես հոգեբանաֆիզիոլոգիական առանձնահատկություններին, այնպես էլ այն նորագոյացություններին, միջանձնային փոխհարաբերություններին, որոնք դիտվում են այս տարիքում: Խոսել որևէ հարցում ընտանիքի դերի ու նշանակության մասին և չանդրադառնալ, ընդհանրապես, ընտանիք հասկացությանը, նրա գործառույթներին, թերևս, սխալ կլիներ: Դեռահասի անձի զարգացման գործընթացն ընտանիքում ուսումնասիրելու, դիտակետից առանձնացրել ենք նաև ընտանեկան անբարենպաստ գործոնները, որոնք բացասաբար են անդրադառնում դեռահաս-ծնող փոխհարաբերությունների կայացմանը, ընտանեկան դաստիարակության իրագործմանը: Հոդվածում նաև ընդհանրացվում են այն մոտեցումները, որոնք թույլ կտան խուսափել բացասական գործոններից ու ապահովել բարենպաստ պայմաններում դեռահասի անձի ձևավորումը:

Հոդվածում կատարված հետազոտությունը նպատակ ունի ցույց տալ, որ դեռահասներն ունեն իրենց սեփական կարծիքը ծնողների վարքի և կիրառած դաստիարակչական մեթոդների մասին:

Ընտանիքում են ստեղծվում երեխայի առաջին իդեալները, կարողությունները, որոնք անհրաժեշտ են երեխային հասարակությունում հաստատվելու, իր ուրույն տեղը գտնելու համար: Հենց ընտանիքն է կոչված երեխային ապահովել ընդհանուր, բազայական գիտելիքներով: Այդ գիտելիքներից են.

- Ֆիզիոլոգիական պահանջ (քնի, հանգստի, ուտելու և այլն),
- Ապահովության պահանջ («տանիք գլխավերևում», սոցիալական և նյութական ապահովվածություն),

• Սիրո և հարգանքի պահանջ:

Բայց միշտ չէ, որ ընտանիքը կատարում է կյանքի գործընթացների և սոցիալականացվելու համար այս կարևոր ֆունկցիաները: Ընտանիքը շատ մեծ դեր է կատարում երեխայի սոցիալականացման գործում: Ընտանիքը երեխաների, դեռահասների համար անձնական կյանքի զարգացման միջավայր է: Ընտանիքում են ձևավորվում երեխաների բնավորությունը և նրանց ապագա կյանքը: Երեխաների կյանքի որակը որոշվում է մի շարք ընտանեկան չափանիշներով.

1. Ժողովրդագրական՝ ընտանիքի կառուցվածքը (մեծ կամ փոքր),

2. Սոցիալ-մշակութային՝ ծնողների կրթական մակարդակը և նրանց դերը հասարակության մեջ,

3. Տեխնիկական և հիգիենիկ՝ ապրելու պայմանները, տան տեխնիկայի քանակը և այլն:

Ընտանիքը կարևորագույն գործոն է մարդու սոցիալականացման համար: Երեխայի կյանքում ինչ դրվագ էլ փորձենք ուսումնասիրել, կտեսնենք, որ ընտանիքը ինչ-որ դեր է կատարել: Այդ իսկ պատճառով սոցիալական մանկավարժները ընտանիքը քննարկում են մի քանի տեսանկյունից:

1. Ընտանիքը ապահովում է ֆիզիկական, էմոցիոնալ կյանքը: Նորածնային շրջանում և վաղ մանկության շրջանում ընտանիքը կատարում է վճռական դեր, որը չի կրկնվում այլ սոցիալական միջավայրում: Երեխաների բաժր տարիքում ընտանիքը կրկին մեծ դեր է խաղում, բայց արդեն միակը չի լինում երեխայի սոցիալական դաստիարակության մեջ: Հետագայում ընտանիքի դերը երեխայի կյանքում շատ քիչ դեր է կատարում՝ կախված դաստիարակությունից և երեխայի մտածելակերպից:

2. Ընտանիքը ազդում է երեխայի հոգեբանական վիճակի վրա: Երեխայի կյանքի առաջին երեք տարվա ընթացքում հոգեբանական դաստիարակությունը մեծ դեր է խաղում, քանի որ հենց այդ ժամանակ է իրականանում երեխայի սեռաճանաչողությունը՝ այսինքն երեխան սկսում է հասկանալ, թե որ սեռի ներկայացուցիչ է ինքը: Երեխան այդ տարիքում է սկսում ճանաչել համերը, ծանոթանում է զգացմունքների տեսակներին, սկսում է ճանաչել էմոցիոնալ ռեակցիաները և ամեն երեխա դրան արձագանքում է յուրովի: Այս հարցերում ընտանիքի դերը շատ է կարևորվում և ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամ կատարում է որոշակի դեր: Երեխայի յուրաքանչյուր տարիքում յուրովի է ընտանիքի անդամների դերը նրա երեխայի կյանքում:

3. Ընտանիքը երեխայի մտավոր կարողությունների վրա մեծ ազդեցություն է թողնում և բացի այդ ընտանիքից է կախված, թե ապագայում երեխան գրքերի հանդեպ ինչպիսի ուշադրություն կցուցաբերի կամ ինչ առարկա կսիրի:

4. Կարևոր է ընտանիքի դերը սոցիալականացման հարցում: Այս հարցում ընտանիքի ամեն անդամ իր դերն ունի, բայց ամենամեծ դերը, իհարկե, ծնողներինն է: Նրանցից է կախված երեխայի ապագա բնավորությունը, քանի որ երեխայի համար առաջին օրինակը իր ծնողներն են: Այն ծնողները, ովքեր փոքր ժամանակ ունեցել են ուշադրության պակաս կամ իրենց հասակակիցների հետ չեն կարողացել շփվել, այդ ծնողները չեն կարող հանդիսանալ լավ խորհրդատու, քանի որ

նրանք իրենց երեխաներին չափից շատ ուշադրություն են դարձնում:

5. Ընտանիքի կարծիքը վաղ հասակում երեխաների համար շատ կարևոր է, և ընտանիքի կարծիքից է կախված երեխայի ապագան, թե ինչպես կսոցիալակա-նացվի երեխան:

Մինչև մանկապարտեզ կամ դպրոց հաճախելը փոքրերի համար ընտանիքը հանդիսանում է գրեթե միակ սոցիալական միջավայրը, ուր հիմնվում են նրանց առողջության ու բնավորության հիմքերը, զարգանում են նրանց հարցասիրու-թյունը, ձևավորվում են նրանց վարքի որոշ հմտությունները:

Անհերքելի է, որ երեխայի դաստիարակության գործում կարևոր դեր է խաղում ընտանիքը: Այստեղ ծնողները աշխատում են զարգացնել երեխաների ընդունա-կությունները, հետևել նրանց առողջությանը և ձևավորել նրանց բարոյական հատկանիշները:

Ընտանեկան միջավայրի ազդեցությունը երեխայի վրա դրսևորվում է ընտա-նեկան կյանքի ընդհանուր բնույթով, նրա անդամների օրինակի և խոսքի հիման վրա: Ընտանիքը, որպես սոցիալական բջիջ առհասարակ, կապված է հասարա-կական կյանքի հետ և շրջապատի բոլոր կարևոր իրադարձություններն իրենց արձագանքն են գտնում այնտեղ: Լուրջ նշանակություն ունի նաև ընտանիքի կյանքի կազմակերպվածությունը, որոշակի կարգ ու կանոնը, սովորույթները, ավանդույթները, ընտանքի տեսքը նույնպես որոշում է ընտանիքի կյանքի ընդհա-նուր բնույթը: Եթե ընտանիքում գոյություն ունի որոշակի կարգ ու կանոն, քնից արթնանալու, նախաճաշի, ճաշի, ընթրիքի ժամանակ և այն դարձել է կենցաղ, եթե ստեղծված են որոշակի կայուն ավանդույթներ՝ կապված ծննդյան տարեդար-ծի, տոնի և կիրակնօրյա զբոսանքի հետ, եթե բնակարանը ձևավորված է պարզ, ճաշակով, պահվում է միշտ հավաքված և մաքուր, նշանակում է ընտանիքի կյան-քը կազմակերպված է: Այս ամենը երեխայի մեջ առաջ է բերում կարգապահու-թյուն, վստահություն ընտանիքի նկատմամբ, պատվի և սիրո զգացմունք և հա-կառակը: Ընտանեկան միջավայրի ազդեցության միջոցներից է նաև ընտանիքի անդամների անձնական օրինակը: Վաղուց հայտնի է, որ երեխային բնության կողմից շնորհված է ընդօրինակելը: Երեխան մշտապես դիտում է իրեն շրջապա-տող մարդկանց, նրանց գործերը, տեսնում է նրանց վերաբերմունքը շրջապատի մարդկանց և երևույթների նկատմամբ և այդ ամենը աննկատելիորեն ընդօրինա-կում է: Սակայն երեխան ընդօրինակում է ոչ միայն դրականը, այլև բացասակա-նը: Երբեմն ծնողները, տեսնելով երեխայի այս կամ այն բացասական հատկու-թյունները, մնում են զարմացած, այնինչ դրանց արմատները շատ հաճախ գտն-վում են ընտանիքում, ծնողների արարքներում:

Այստեղից հետևություն՝ ծնողների խնդիրն է աշխատել, որ ընտանեկան միջա-վայրում գերակշռի դրական օրինակը, այդ դեպքում միայն հնարավոր է ապահո-վել ընտանեկան միջավայրի բարերար ազդեցությունը երեխայի զարգացման գործում:

Ընտանեկան միջավայրի ազդեցություն է ընտանիքի անդամների խոսքը: Ըն-տանիքի թե՛ կրտսեր, թե՛ ավագ անդամները հաղորդում են իրենց տպավորու-թյունները տեսածի և լսածի վերաբերյալ, պատմում իրենց աշխատանքային գոր-

ծունեության և շրջապատում կատարվող կարևոր դեպքերի մասին: Խոսքի միջոցով ծնողները քննարկում են շատ հարցեր, ծնողները երեխաներին տալիս են խորհուրդ, բացատրություն:

Ծնողները պարտավոր են աշխատել այնպես անել, որ խոսքը դրական արժեք ունենա: Չպետք է մոռանալ, որ երեխաները լսում են ընտանիքի անդամների խոսքը և համապատասխան ազդեցություն կրում: Ուստի պետք է մեծ ուշադրություն դարձնել յուրաքանչյուր խոսքի վրա, ձգտել, որ այն համապատասխանի հասարակական դաստիարակության պահանջին:

Երեխայի համար անբարենպաստ ընտանիքը հակասոցիալական ընտանիքի հոմանիշը չէ: Մի երեխայի համար ընտանիքը կարող է լինել լավ, մյուսի համար՝ անբարենպաստ և կարող է պատճառ դառնալ ծանր հոգեկան ապրումների: Ընտանիքը կարող է լինել լիարժեք, բայց դաստիարակությունը՝ հակասող, ճնշող, խիստ պայմաններով: Երբեմն ոչ լիարժեք ընտանիքն ավելի օգտակար է երեխայի համար, քան անբարենպաստ լիարժեքը (հայրը հարբեցող է կամ նմանատիպ վիճակներ...):

Հանդիպում են արտաքինապես լավ հարաբերություններով ընտանիքներ, սակայն ծնողներն իրենց զբաղվածության պատճառով քիչ ժամանակ են հատկացնում երեխային, ինչն էլ կարող է փոքրիկի փխրուն հոգում վատ հետևանքներ առաջացնել:

Դաստիարակության արատներն անբարենպաստ ընտանիքի առաջնային և գլխավոր ցուցանիշներն են: Ո՛չ նյութականը, ո՛չ հոգևորը չեն բնութագրում բարենպաստ կամ անբարենպաստ ընտանիքը, այլ միայն երեխայի նկատմամբ վերաբերմունքը: Անբարենպաստ ընտանիքն առաջացնում է երեխայի հոգեկան զարգացման խոչընդոտներ: Այսինքն՝ ոչ թե ինտելեկտի խանգարման, այլ հուզականային ոլորտի, անձի բնավորության: Իսկ ինչպիսին բնավորությունն է, այնպիսին են տվյալ անձի փոխհարաբերություններն այլ մարդկանց հետ, այնպիսին է նաև նրա երջանկությունը: Անբարենպաստ գործոններից մեկը, որը փլուզում է ոչ միայն ընտանիքը, այլև երեխայի հոգեկան հավասարակշռությունը, ծնողների հարբեցողությունն է: Այդ պատճառով երեխան ձեռք է բերում վատ վարքագիծ, դժվար է դաստիարակվում, մինչև իսկ զրկվում է ծնողներից և հայտնվում մանկատանը:

Երեխան, հատկապես դեռահասը, ձգտում է բավարարել իր սեփական պահանջները, ինքնուրույն դառնալ, ինքնահաստատվել: Հաճախ սա առաջացնում է երեխայի և ծնողների միջև կոնֆլիկտային իրավիճակ: Աղքատությունը, ազրեսիվությունը, միակողմանի ծնողազրկությունը, որպես օրենք, միաձուլվում են: Այս ամենը պղտորում է աճող սերնդի հոգին. ծեծի ենթարկված երեխաները հաճախ, մեծանալով, դառնում են սադիստներ: Այդ իսկ պատճառով ծնողները պետք է լուրջ և ժամանակին մտածեն զավակի ապագայի մասին, որովհետև հետագայում նման երեխաներին ոչ ոք՝ ոչ մի ծնող, ոչ մի ուսուցիչ չի կարող օգնել:

Երբ խոսք է գնում այս կամ այն երեխայի մասին, առաջին հերթին մեզ հետաքրքրում է այն, թե ինչ ընտանիքից է նա, ինչպիսի դաստիարակություն է ստա-

ցել, ովքեր են նրա ծնողները: Եթե նրա վարքը գովասանքի է արժանանում, ապա պարզ է դառնում, որ տվյալ անձը դաստիարակվել է լիարժեք, բարենպաստ ընտանիքում: Բարենպաստ ընտանիքը նպաստում է դրական մթնոլորտի, դրական հետաքրքրությունների, դիրքորոշումների, տրամադրության ու համերաշխության ստեղծմանը: Անբարենպաստ իր մեջ ներառում է շփման, վերաբերմունքի ցուցանիշներ, որոնք դրական ուղղվածություն չունեն կամ ախտահարված են, և դա նպաստում է անձի սխալ կայացմանը: Անբարենպաստ ընտանիքների ծնողների զգալի մասը չի կարողանում կազմակերպել ընտանեկան կյանքը, չեն տիրապետում երեխաների նկատմամբ ճիշտ մոտեցումներին, երբ բավարարում են երեխաների բոլոր ընդունելի և ոչ ընդունելի պահանջումները, չեն զգում, որ դաստիարակում են եսասեր, եսամոլ, չար, անտարբեր մարդու: Հանդիպում են սառը հոգեբանական մթնոլորտով ընտանիքներ, որտեղ ծնողների սառը հարաբերությունները պայմանավորվում են բազմաթիվ գործոններով՝ նրանց միջև չկա սեր, հարգանք, արտաքնապես միմյանց նկատմամբ դրսևորում են ջերմ մոտեցումներ, իսկ ներքուստ՝ այլ: Նման մթնոլորտում երեխաներն ավելի զգայունակ են դառնում, զգում են ծնողների աններդաշնակությունը, որի արդյունքում նրանց մոտ աստիճանաբար առաջանում է սառը վերաբերմունք իրենց իսկ ծնողների նկատմամբ:

Կոնֆլիկտային հարաբերություններով ընտանիքներում նյութական և կրթական անհրաժեշտությունը, նորմերի իմացությունն ի գործ չեն կանխելու պարբերաբար ծագող անախորժությունները: Ծնողները մերթ միմյանց նկատմամբ ջերմ են, հոգատար, մերթ էլ անպատվում են իրար, իրարից բաժանվում: Ամուսինների միջև կոնֆլիկտների պատճառը դերաբաշխման մեջ կարող է լինել՝ հայրը ձգտում է ստանձնել ընտանիքի ղեկավարման դերը, իսկ մայրը պահանջում է փոխհամաձայնեցում, ըմբռնում: Կոնֆլիկտն առաջանում է, երբ ամուսինները տարակարծիք են դաստիարակման հարցում, և նրանցից յուրաքանչյուրը ձգտում է իր ազդեցության տակ պահել երեխային: Ընտանիքի նման անբարենպաստությունը ներգործում է երեխայի ներհոգեկան զարգացման վաղ օնթոգենեզում: Հասունացման հետ մեկտեղ, ծնողների ներգործությունների նկատմամբ երեխայի հակազդումները համարժեք բնույթ չեն կրում: Ի վերջո, երեխայի մոտ մշակվում է բացասական վերաբերմունք, ինչն էլ վկայում է նրանց միջև արդեն ստեղծվող պատմեշի մասին: Սոցիալապես ոչ լիարժեք ընտանիքները բնութագրվում են նյութական ցածր մակարդակով: Այսպիսի ընտանիքներում կարող է բացակայել ծնողներից որևէ մեկը, կամ կրթական մակարդակը շատ ցածր լինել, սակայն դա չի նշանակում, որ նման ընտանիքներում մեծացող երեխաներն ավելի շատ են ընկալունակ բացասական ներգործությունների նկատմամբ: Էականն այն է, թե ինչ բնույթ ունի այդ ընտանիքների հոգեբանական մթնոլորտը, որից էլ կախված է երեխայի նորմալ զարգացումը: Ակնհայտ է, որ ընտանիքի անբարենպաստությունն ինքնին սթրեսածին, կոնֆլիկտածին է եւ առաջացնում է դաստիարակչական բնույթի շատ հիմնախնդիրներ:

Այնպիսի ընտանիքներում, որտեղ տիրում են կոնֆլիկտներ, ծնողների սոցիալ-հոգեբանական թերաճ, հիվանդություններ, վերջինները զրկում են երեխային

լիարժեք շփումից: Ծնողների ներկայությունը և դերը երեխայի կյանքի առաջին տարիներին շատ մեծ է: Այն երեխաները, որոնք զրկված են մեկ կամ երկու ծնողից, դանդաղ են զարգանում: Անգամ եթե երեխան ծնողներից մեկին կորցնում է վաղ տարիքում և չի հասցնում գիտակցել այդ կորուստը, դա դժվարություններ է առաջացնում ապագայում: Մայրը բավարարում է երեխայի պահանջները: Այդ պատճառով նրա մահը կամ հեռանալն առաջացնում է ճգնաժամ շրջապատող աշխարհի հանդեպ: Որոշ հոգեբաններ գտնում են, որ հոր բացակայությունն այդքան էլ խորը չի ազդում երեխայի վրա: Սակայն առանց նրա ներկայության, նրա հետ շփման, մոր ազդեցությունը զարգացման գործում ավելի է մեծանում, քանի որ երեխան չի տեսնում վարքի ուրիշ ձև: Նա զրկվում է տղամարդկային վարքի օրինակից, քանի որ հենց հայրն է երեխային տանում դեպի հասարակություն: Իսկ միայնակ մայրը՝ ծանրաբեռնված տնտեսական խնդիրներով, ժամանակ չի ունենում զբաղվել երեխայով, նրա մոտ կորչում է հետաքրքրությունը, առաջացնում է մոր եւ երեխայի օտարացում: Ընտանիքները, որտեղ պահպանվում են զուտ ձևական ամուսնական հարաբերություններ, նույնպես ազդում են երեխայի վրա եւ բերում են ներքին ու արտաքին կոնֆլիկտի: Այս ամենի հետևանքը հանդիսանում է երեխայի փախուստը ընտանիքից, թափառականությունը, օրինախախտումը: Առավել դժվար և անմարդկային է սեփական երեխային որք դարձնելը:

Բայց ավելի վատ է միայնակ մոր անցանկալի երեխան. նման մայրերն իրենց երեխաների մեջ տեսնում են բնավորության վատ գծեր: Այդ երեխաները դժվարություններ են ունենում շփվելիս, չեն կարող հաղթահարել դժվարությունները. անցանկալի լինելը միշտ թողնում է իր հետքը: Երբեմն լինում է այնպես, որ երկու ծնողի առկայության դեպքում քիչ ժամանակ են հատկացնում, որի պատճառը կարող են լինել սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը, ամուսինների միջև կոնֆլիկտները: Կոնֆլիկտների ժամանակ ծնողները սեփական պայքարում երեխային որպես զենք են օգտագործում:

Մոր անբավարար խնամքը և հոր կարգապահության ազդեցության բացակայությունը բացասաբար են ազդում անձի ձևավորման վրա: Ծնողներից մեկի բացակայությունը, մտերիմների մահը, այս բոլորը անվանում են «զրկանքի և տրավմայի գործոն»: Որբությունը և մեծերի դժվար վերաբերմունքը երեխայի հանդեպ հաճախ են հանդիպում: Ընտանիքը պետք է պահպանել, զգույշ վարվել նրա հետ, հակառակ դեպքում մարդը դժբախտանում է, կորցնում ամեն ինչ և շատ անգամ՝ նույնիսկ իրեն:

Ընդհանրացնելով անբարենպաստ ընտանիքի սոցիալ-հոգեբանական նկարագիրը՝ նշենք դրա հիմքը կազմող հիմնական առանձնահատկությունները. ծնողների միջև հոգեբանական անհամատեղելիությունը, մանկավարժական անհամատեղելիությունը, ծնողների ինքնակառավարման, կազմակերպչական ընդունակությունների, ընտանիքի դերի գնահատման բացակայությունը, ծնողների գիտակցության երկատվածությունը և խորը հոգեբանական հակասությունը վարքի շեղում ձևավորում երեխայի մոտ:

Երեխայի մեջ ուրիշ մարդկանց, ծնողների նկատմամբ զգայուն, բարոյական

վերաբերմունք դաստիարակելու համար անհրաժեշտ է, որ իրենք՝ ծնողները, կանգնած լինեն անհրաժեշտ մակարդակի վրա: Նրանց շնորհիվ են երեխայի մոտ ձևավորվում մարդասիրությունն ու աշխատասիրությունը: Երեխային շատ են անհրաժեշտ ծնողների ջերմ վերաբերմունքը, հոգատարությունը, խնամքը: Չափից ավելի խստությունն ու հսկողությունը պատճառ են դառնում երեխայի մոտ ագրեսիվ վարքի և կաշկանդվածության ի հայտ գալուն: Չափազանց խիստ հսկողությունը բացասաբար է ազդում երեխայի վրա, և, լինելով մշտական դիտողությունների ու ճնշվածության տակ, նա այլևս չի ցուցաբերում ակտիվություն, ինքնուրույնություն: Երեխան շատ զգայուն է ու շուտ է զգում իր նկատմամբ բացասական վերաբերմունքը: Նրան չի կարելի հանդիմանել վատ արարքի համար և, առավել ևս, վախեցնել: Լինում են դեպքեր, երբ ծնողների չպատճառաբանված խստության և բռնության հետևանքով երեխայի մեջ առաջացած վախը երևակայության ուժով վեր է ածվում սարսափի:

Երեխան ամենավաղ մանկությունից ընկալում է ծնողների ապրելակերպը, նրանց միջև տիրող հարաբերությունները: Ընտանիքում երեխայի կյանքի բարոյահոգեբանական մթնոլորտը հսկայական նշանակություն ունի նրա բարոյական զգացմունքների ձևավորման վրա: Երբ ծնողների միջև հաստատվում են ջերմ, բարիդրացիական հարաբերություններ, երեխան իրեն երջանիկ է զգում: Ծնողների սերը երեխայի մեջ ձևավորում է մարդկանց նկատմամբ բարի վերաբերմունք: Կոպտությունը երեխայի նկատմամբ նողկալի է: Երբեմն ծնողները նրա «երեսով են տալիս» երեխայի համար գնած որևէ իրը, և այդ պարագայում այդ նվերները միայն տանջանք են պատճառում նրան:

Որոշ ծնողներ երբեմն մոռանում են այն մասին, որ պետք է նպաստեն երեխայի հետաքրքրասիրությանը, բավարարեն նրա պահանջմունքները: Եթե երեխային խաբում են, հետագայում նա կորցնում է վստահությունը: Երեխաները շուտ տպավորվում են, և մեկ անգամ լսածը կարող է երկար ժամանակ մնալ նրա հիշողության մեջ ու ազդել վարքի վրա: Երեխայից հաճախ ինչ-որ բան են թաքցնում, բայց եթե նա տեսնում է, որ շրջապատն օգտվում է դրանից, իսկ իրեն չեն տալիս, նա առաջին իսկ հարմար առիթի դեպքում ձեռք կբերի այն: Հետագայում կարող է պատժվել իր արարքի համար, բայց անհրաժեշտության դեպքում նորից կանի նույնը, սակայն այս անգամ կլինի ավելի զգույշ: Պատիժը չի կարող նրա համար օբյեկտիվ երևույթի ճշմարտությունը պարզել, այն միայն կհուշի, որ եթե բռնեն, վատ է, եթե ոչ՝ լավ է: Եվ որևէ մեկին վնասելու հնարավորություն ունենալու դեպքում նա կվարվի հենց այնպես, ինչպես իր հետ վարվում են պատժելիս:

Ծնողները դաստիարակում են երեխային ոչ միայն երբ նրա հետ խոսում կամ հրամայում են, այլ նաև տնից բացակայելու ժամանակ: Ծնողի ձայնի հնչերանգի մեջ տեղի ունեցող ամենափոքրիկ փոփոխությունն անգամ երեխան զգում է, այն ինչ ծնողը կարող է դա չնկատել: Եթե երեխան երբեմն ծնողի հետ կոպիտ է խոսում, կարելի է չկասկածել, որ, հավանաբար, նման կոպտություն նա լսել է ծնողից: Հատկապես երեխայի վրա շատ է ազդում մոր վերաբերմունքը հոր նկատմամբ. եթե մայրն արհամարհանքով է վերաբերվում ամուսնու հետ, ապա, բնական է, երեխան կիետևի նրա վարքին:

Դաստիարակության հետ կապված հարց է ծագում՝ ի՞նչ անել դրական ազդեցությունն առավելագույնի, իսկ բացասականը նվազագույնի հասցնելու համար: Դրա համար անհրաժեշտ է ճշգրիտ ձևով պարզել ներընտանեկան սոցիալ-հոգեբանական փաստերը, որոնք դաստիարակության վրա ազդեցություն ունեն: Հենց ընտանիքում է երեխան ծեռք բերում կյանքի առաջին փորձը, ստեղծում աշխարհայացք և սովորում, թե ինչպես իրեն դրսևորի տարբեր իրադրություններում:

Որոշ գիտնականներ գտնում են, որ անձի գծերը ձևավորող հիմնական գործոններից է սխալ դաստիարակությունը, որը երեխայի մոտ ձևավորում է նկրտիկ ռեակցիա: Դաստիարակությունը լինում է արհամարհական. այն պայմանավորված է գիտակցված և չգիտակցված պահերով: Ելքային այն է, որ կիրառվում է կամ չափից դուրս պահանջկոտություն և կոպտություն, կամ անբավարար վերահսկողություն: Հիպերսոցիալական, որն արտահայտվում է ծնողների մոտ տագնապալի մտքերով երեխայի կամ տան որևէ անդամի առողջության նկատմամբ, հասակակիցների միջև երեխայի սոցիալական կարգավիճակի և նրա ուսումնական հաջողությունների հանդեպ, դրսևորվում է երեխայի և ընտանիքի նկատմամբ գերհոգատարությամբ: Էզոցենտրիկ, որը նկատվում է ցածր պատասխանատվության մակարդակ ունեցող ընտանիքներում, երբ երեխային ստիպում են շրջապատող միջավայրում դրսևորվել «ես մեծ եմ» արժեքային որակների միջոցով:

Ընտանիքի նորմալ ֆունկցիոնալ գործունեության մեջ նշանակություն ունի շփման ոճը, որն առաջանում է ամուսինների միջև և կախված է նրանց հետաքրքրություններից, բնավորություններից: Շփման գլխավոր ունակությունն ուրիշի արժեքների ընդունման կարողությունն է:

Ընտանիքում շփման կարիք ունեն նաև երեխաները, ինչը երեխայի անձի ձևավորման գլխավոր գործոնն է: Ընտանիքում երեխաներն առավելապես շփվում են մոր, քան հոր հետ, քանի որ մայրը նոր սերնդին լույս աշխարհ բերողն է, խնամողը և, այս ամենի հետ մեկտեղ, ունի «հոգևոր» կապ իր սերնդի հետ: Կինն ավելի զգայուն է, էմոցիոնալ, կարեկից, և այդ պատճառով երեխան սերտ կապված է մոր հետ: Իսկ հայրն ուժ է, ընտանիքի հենարան: Նա իր ներկայությամբ երեխային վստահություն է հաղորդում, եւ կարճ ժամանակով բացակայությունը երեխայի մոտ առաջացնում է վախ, փակվածություն, ագրեսիվություն: Սակայն պատահում է այնպես, որ ծնող-երեխա փոխհարաբերություններում բացակայում է վստահությունը, որն էլ բացասական կերպով է ազդում երեխայի անձի զարգացման վրա: Ծնող-երեխա փոխհարաբերությունը մի ընթացք է, որի ժամանակ ծնողը կենտրոնացնում է երեխայի վրա, սատարում նրան դժվար պահերին, օգնում է խուսափել սխալներից: Սակայն, ամենակարևորը, անհրաժեշտ է երեխային ցույց տալ, որ անհաջողությունը ոչ մի դեպքում չի փոքրացնում նրա անձնային արժանիքները:

Ընդհանրացնելով հոդվածը մենք եկանք այն եզրակացության, որ ընտանիքը այն սոցիալական միկրոմիջավայրն է, որտեղ իրագործվում են երեխայի ուսուցումն ու դաստիարակությունը, երեխան կայանում է որպես անձ իր վրա կրելով այն արժեքներն ու նորմերը, որոնք իրեն են փոխանցում ծնողները, նաև ընտանիքում են դրվում սեռային նույնականացման հիմքերը, անհատականության սաղմերը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Նալչաջյան Ա. Ա. Սոցիալական հոգեբանություն: -Եր.- <<Ձանգակ-97>>, 2004.-432 էջ
2. Фридман Л. М. Психология воспитания. -М.: ТЦ <<Сфера>>, 1999. с . 167
3. Психология развития / Под ред. А. К. Болотовой и О. Н. Молчановой. М., <<Черо>>, 2005-524
4. Ընտանիք և դպրոց – Կրթ. Ազգային Ինստիտուտ: Գիտամեթոդական ամսագիր հ. 2, 2011 թ.
5. Պետրովսկի Ա. Վ. Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն: Եր. 1977..
6. Анализ семейных отношений у подростков при психопатиях, акцентуациях характера, неврозах и невротоподобных состояниях: Метод. рек. / Сост.: Эдмиллер Э.Г., Юстицкий В.В. - Обнинск: Б.и., 1992. - 22 с.
7. Горьковая И.А. Влияние семьи на формирование делинквентности у подростков // Психологический журнал. - 1994. - Т.15, 1 2. - С.57-65.
8. Психология человека от рождения до смерти (Психологическая энциклопедия (под ред. А. А. Реана), М., 2002 с. 346).

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԸՆՏԱՆԻՔԸ ՈՐՊԵՍ ՍՈՅԻԱԼԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ ԵՐԵՒԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ և ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

ԱՐՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Սույն հոդվածում փորձել ենք ներկայացնել ընտանիքի դերը դեռահասի անձի ձևավորման մեջ: Մեր օրերում, երբ դիտվում են հասարակական արժեքների, նորմերի և կյանքի փոփոխություններ, վտանգվում է ընտանիքի դերը և սահմանափակվում է ծնողների վերահսկողությունը:

Ուսումնասիրության արդիականությունը հիմնավորվում է նրանով, որ ժամանակակից տեխնոլոգիաները, համակարգչային խաղերը և համացանցային «ընկերները» ծնողների կողմից դժվար վերահսկելի միջավայր են ստեղծում դեռահասի անձնային հատկանիշների ձևավորման գործընթացի համար, ինչը սահմանափակում է հասարակության պատմամշակութային ու էթնիկական արժեհամակարգերի հնարավորությունները:

РЕЗЮМЕ

СЕМЬЯ КАК ИНСТИТУТ В РАЗВИТИИ И ВОСПИТАНИИ РЕБЕНКА

АРМИНЕ САРГСЯН

Ключевые слова: семья, подросток, информационное поле, развитие личности, физиологические потребности, духовная связь, основа личности, социализация личности, социальная среда, психологическая основа.

В этой статье мы попытались представить роль семьи в формировании личности подростка. В наши дни, когда наблюдается смена ценностей и

норм жизни, под удар ставится роль семьи, ограничивается контроль со стороны родителей.

Актуальность исследования основывается на том, что современные технологии, компьютерные игры и соцсетевые “друзья” создают сложную среду для осуществления контроля над процессом формирования личностных качеств подростка. Это ограничивает возможности историко-культурных и этнических ценностей в социуме, где растет и формируется подросток.

SUMMARY

FAMILY AS A SOCIAL INSTITUTE IN THE DEVELOPMENT AND UPBRINGING OF A CHILD

ARMINE SARGSYAN

Key words: *family, teenager, information field, the development of a person, physiological demand, spiritual connection, base of individualization, social sphere, socialization of person, psychological base.*

In the following article we tried to present the role of the family in the formation of the teenagers' personality. Nowadays when the changes of social values, norms and life can be seen, the role of family is under risk and the control of parents is limited.

The relevance of the research is based on the fact that modern technologies, computer games and virtual friends make difficult conditions for taking control over the formation of the teenager's personality. All these aspects are limited by the historical-cultural and ethnic values where the teenagers grow and develop.